משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית

הפיקוח על
תורה שבעל פה ממלכתי

המטה המשולב
ליישום דוחות שנהר וקרמינצר

חל"ד HELED

יחסים

לומדים על

אחריות חברתית

"יחסים", מיועד לתלמיד בשעורי תורה שבע"פ בבית הספר הממלכתי. והוא יוצא לאור ע"י המטה ליישום דוחות שנהר וקרמינצר, הפיקוח על הוראת תורה שבע"פ ובשיתוף חל"ד מפעלים חינוכיים.
הרעיון שהנחה אותנו באיסוף ובעריכה של החומר הוא הרצון לחבר את המקורות אל עולמו הפנימי העכשווי של התלמיד בדרך אקטואלית ומגרה. אנו מאמינים שזו הדרך המוצלחת והנכונה ליצור עניין ומשיכה ואפילו 'טעם של עוד' ללימוד מקורות חז"ל

.

ב"יחסים" נעסוק במערכות יחסים שונות שבין בני-נוער וסביבתם: חברים, הורים, סביבה, אחים, מורים ועוד.

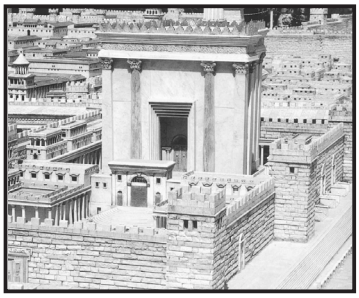

יחסים - "לומדים על מערכות חברתיות"

"**לומדים על אחריות חברתית**" הוא הגיליון השישי בסדרה לאחר "לומדים על אהבה", "לומדים על מורים ותלמידים", "לומדים על הורים וילדים", "לומדים על אדם וסביבתו" ו"לומדים על חברים".

בגיליון הקודם - "**לומדים על חברים**" עסקנו בהיבטים שונים של מערכות יחסים אינטימיות בין חברים. עמדנו על מורכבותם של יחסי חברות קרובים, על הצורך ועל המניע בחיפוש יחסי קרבה עם הזולת ועל התועלת והמחיר שמביאה עמה החברות.

בנוסף למערכות היחסים האינטימיות שלנו הננו מקיימים יחסים חברתיים כחלק מהיותנו חברים בקבוצות ובקהילות שונות. כמו במערכת יחסים אינטימית גם החיים בקהילה מתאפיינים בהדדיות. מחד היחיד מחויב לערכיה של החברה בה הוא חי ותורם את חלקו לצמיחתה החברתית והכלכלית, ומאידך הקהילה מעניקה לפרט הגנה, תחושת שייכות, ויוצרת עבורו את זהותו הקיבוצית. ואולם כשם שמערכת יחסים בין חברים יוצרת בהכרח סיבוכים, קונפליקטים ודילמות מוסריות, כך הוא גם ביחסי היחיד והקבוצה. לא אחת אנו מוצאים את עצמנו בסיטואציה חברתית התובעת מאיתנו אומץ לב והליכה אל מול הזרם. פעמים קורה שאין בנו הכוח לעמוד מול לחץ חברתי על אף עמדתנו המוסרית האישית הזועקת אל מול העוול ואי הצדק המתרחש לנגד עיננו.

בגיליון זה ברצוננו להעלות לדיון שאלות העוסקות במידת האחריות שלנו למתרחש סביבנו. מהי מידת המעורבות שלנו בנעשה בחברתנו? האם אנו נוהגים לקחת אחריות או שמא אנו משתמטים מלקיחת אחריות? מדוע כל-כך קשה לפעמים לקבוע עמדה מחייבת במצבים התובעים התערבות ומעורבות?

למידה פוריה ומהנה
יוחאי עדן, איציק רבי

הצעות להפעלה

פתיחה

ניתן להתחיל את השיעור בשמיעת השיר **'יושבים בבית הקפה'** ולערוך דיון סביב הנקודות הבאות:

- מהו הנושא של השיר?
- איזו אווירה (אישית/חברתית/פוליטית) משתקפת בשיר?
- איזה סוג אישיות (איכפתית, מנוכרת וכו') יש ל"גיבורה" בשיר? מדוע לדעתכם היא מתנהגת כך?

לאחר הדיון ניתן לעבור לסיפור המרכזי ולמקורות הנלווים אליו.

גופא

הסיפור אודות 'קמצא ובר קמצא, מופיע בשני קבצי הסיפורים הגדולים ביותר על החורבן בספרות חז"ל, במדרש "איכה רבה" הארץ ישראלי ובמסכת "גיטין" שבתלמוד הבבלי. בחרנו להביא את הסיפור שבגרסת התלמוד הבבלי משום שהתפתחות העלילה והדגשים הקיימים בסיפור זה מתאימים לנושא שבו בחרנו לעסוק בגיליון זה. זאת על אף שמקובל להניח שהגרסה הבבלית היא עיבוד מאוחר של הסיפור המקורי.

בחרנו לחלק את הסיפור לשני חלקים ולשלוש מערכות. בכל אחד משני העמודים בגליון מופיע חלק אחד של הסיפור. לגיליון אם כן שני צדדים שכל אחד מהם מוקדש לנושא אחר העולה מתוך העלילה: צד א' - **'שנאת חינם'** מוקדש לנושא השנאה והקיטוב שאפיינו את החברה הירושלמית, ושהובילו לידי השפלתו הפומבית של האורח. ואילו צד ב' – **'והעולם שתק'** מוקדש לדיון בהיבטים החברתיים של הסיפור ובראשם התנהגותם של החכמים במהלך הסעודה.

שאלות שמטרתן להגיע להבנה מעמיקה של הסיפור ושל משמעותו לימינו:

- נסו לתאר את הרקע החברתי שעלול להוביל לסוג כזה של התנהגות.
- מדוע לא הסכים בעל הסעודה להשאיר את בר-קמצא?
- מה הניע את בר-קמצא ללכת ולהלשין?
- מה היה חלקם של החכמים בטרגדיה?
- מדוע סרב רבי זכריה בן אבקולס להקריב את הקורבן?
- מדוע לדעתכם חרב בית המקדש?
- האם אתם מסכימים עם דעת רבי יוחנן?
- מה היא שנאת חינם לפי הסיפור ? נסו לספר סיפור המדגים שנאת חינם?
- מהו הקשר בין שנאת חינם וחורבן בית המקדש?
- כיצד היה ניתן למנוע את חורבן המקדש השני, לפי תפיסת המספר?
- האם גם מדינת ישראל עלולה להיחרב בימינובגלל שנאת חינם?

עמוד א' - 'שנאת חינם'

הסיפור אודות קמצא ובר קמצא הוא הראשון בסדרה של שלושה קבצי ספורים המתארים את הסיבות לחורבן הערים - ירושלים, הר המלך וביתר.

הסיפור שלפנינו מורכב משתי מערכות ושלוש תמונות מרכזיות. בראשונה מתוארת סעודה אליה מוזמן בטעות שונאו של המארח, ותגובתו הקשה של בעל הבית כלפי האורח שהוזמן בטעות. בתמונה השניה מסופר על תוצאותיו הטראגיות של סירוב המארח להיעתר לתחנוניו של האורח הלא קרוא שהביא את בר קמצא למעשה נקמה נגד החברה הירושלמית כולה.

התמונה השלישית מתארת את המאבק בין החכמים לבין עצמם בשאלה כיצד להגיב על מעשה ההלשנה של בר קמצא.

בהקדמתו לסיפור ובסיומו מופיעים שני מאמרים המהווים מעין מוסר השכל או מסקנות ערכיות, פוליטיות ומוסריות שיש להסיק מתוך הסיפור.

תמונה ראשונה - 'תצא בחוץ...'

כדרכו של התלמוד במקומות רבים אין הוא מספר על רקע הנסיבות שקדמו לסיפור. בתחילתו של הסיפור, אנו שומעים על מארח שהחליט להזמין לסעודה את אהובו קמצא. שמשו של המארח הזמין בטעות אדם אחר העונה לשם "בר קמצא" שבמקרה היה מוכר כשונאו של בעל הסעודה. כאמור איננו מכירים את טיב מערכות היחסים ששררו בין המארח האנונימי ואורחו הלא קרוי בר קמצא, אולם על פי התפתחות העלילה ניכר שבין השניים שררה שנאה עמוקה. מה חשב בליבו בר קמצא שעה שהוזמן לסעודתו של אויבו? מדוע נעתר להזמנה? האם הגיע לסעודה כדי להתפייס או שמא להשפיל את בעל הבית?

תשובות לשאלות אלו אין הסיפור מספק, אולם הוא בהחלט מבליט את תגובתו החריפה והקיצונית של בעל הבית למראה שונאו, בר קמצא, המטיח כלפיו כדברים האלו: "הרי אתה שונאי, ואם כן מה אתה עושה כאן?" אומר ומסיק מייד את המסקנה: "קום צא!" .

בר קמצא המופתע מוצא את עצמו בליבה של סיטואציה מביכה ומשפילה, מנסה להציל את כבודו ואומר: "כיוון שהגעתי הניח לי לשהות בסעודה ואשלם לך את דמי מה שאוכל ואשתה". בעל הבית עומד בתקיפות בסירובו ומתעקש לסלק את בר קמצא מן האירוע. האחרון איננו מתייאש ומציע לשלם את דמי מחצית הסעודה כולה. גם הצעה זו איננה מספקת את בעל בית והוא נשאר בסירובו. לבסוף מציע בר קמצא לממן את כל הוצאות הסעודה ובלבד שלא יצטרך לעמוד בהשפלה הכרוכה בסילוקו הפומבי מן הסעודה. בשלב זה מאבד המארח את סבלנותו ומסלק בכוח את האורח הלא רצוי.

מדוע התנפל המארח באופן בוטה כל כך כלפי בר קמצא? איזו מערכת יחסים עכורה עשויה להוביל לשנאה עמוקה כל כך? אילו תכונות באישיותו של בר קמצא עשויות היו ליצור כלפיו רגשות תיעוב ושנאה עזים כל כך מצידו של המארח? מדוע אין בעל הבית מוכן לייחס לביקורו של בר קמצא בביתו ולו לרגע כוונות פייסנות ושלום? ולבסוף כיצד יש להבין את הביטוי 'שנאת חינם' לאור תמונה זו?

כל אדם ואפילו הוא בעל "יכולת ספיגה' גדולה לא יישאר אדיש לנוכח השפלה שכזו, ובוודאי לא בר קמצא שיחסיו עם בעל הסעודה היו מעורערים מאוד עוד קודם לכן. החוויה הקשה מעוררת אצלו יצרי נקמה עזים ואפלים המופנים כעת לתכנון קפדני של מעשה הנקמה.

עמוד ב' - 'והעולם שתק...'

תמונה שניה – שתיקת החכמים

בעוד שבתמונה הראשונה הכרנו שתי דמויות מרכזיות – בעל הבית ובר קמצא הרי שבשניה אנו מתוודעים לגיבור חדש – החכמים. מסתבר שהסיטואציה שבה מושפל האורח ומגורש בבושת פנים, איננה מתרחשת בחלל נייטרלי. למחזה ההשפלה עד קהל גדול של חכמי הדור ומנהיגיו.

כאן חושף המספר את רגשותיו של בר קמצא הפגוע, ואגב כך מגלה גם טפח על טיבה של החברה הירושלמית ומנהיגיה. רגשי העלבון והנקם אינם מופנים כלפי המארח עצמו אלא דווקא כלפי קהל החכמים שנכח בסעודה, היה עד לכל פרטי הדרמה המשפילה, ולא נקף אצבע כדי להפסיקה.

מדוע בעצם שתקו החכמים? מה מבטאת שתיקתם? האם מבוכה? הסכמה? שנאה? אדישות?

מכל מקום ברור שבר קמצא ציפה כל העת להתערבותם של חכמים. על רקע שתיקתם אפשר לשמוע את זעקתו האילמת של בר קמצא המשווע לעזרה. שתיקתם של החכמים והימנעותם מלהגן עליו מתפרשת אצל בר קמצא כתמיכה שלהם בהתנהגותו של המארח.

רגשות הכעס וההשפלה מתורגמים עתה למעשים , בר קמצא מסכסך בין השלטון הרומי לחברה היהודית. הוא הולך אל הקיסר וטוען כי היהודים

מרדו בו. לשאלת הקיסר מניין לו? הוא מציע לקיסר לנסות ולהקריב לשלום הקיסר בבית המקדש היהודי. סירוב יהודי לקורבן המבוקש יהווה הוכחה לנכונותה של טענת בר קמצא. כדי לוודא שהיהודים לא יקריבו את הקורבן מנצל בר קמצא את בקיאותו בהלכות קורבנות ומטיל מום זעיר הפוסלו על ידי ההלכה היהודית.

במעשהו מתגלה לפנינו במלוא כיעורה אישיותו הפרובלמטית של בר קמצא, עדות שיש בה יותר מרמז על טיבו המפוקפק של האיש.

תמונה שלישית – ענוותנותו של זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו

הימנעותו של זכריה בן אבקולס קושרת אותנו לתמונה הראשונה שבה נמנעו חכמים מלמחות כנגד בעל הסעודה. בפני חכמים עמדו שלוש אפשרויות:

1) להקריב את הקורבן,

2) להרוג את המלשין

3) להימנע מלהקריב את הקורבן.

לפי הסיפור רצו חכמים להקריב את הקורבן כדי שלא להסתבך עם השלטון, אלא שזכריה בן אבקולס מנע זאת מהם בטענה שמעשה זה עלול להטעות את הציבור שיחשבו כאילו מותר להקריב על המזבח בעלי מומין. לאחר שנדחתה האפשרות הראשונה בקשו חכמים להרוג את בר קמצא כדי שלא ילך וילשין לקיסר על שאין הם מקריבים את הקורבן. אבקולס דוחה גם את האפשרות הזו בטענה שהריגת בר קמצא תתפרש בטעות כתוצאה של הטלת מום בקדשים. נותרת ,אפוא, האפשרות השלישית – הימנעות מהקרבת הקורבן לכבוד הקיסר. כצפוי, מתפרש מעשה זה על ידי הקיסר כהכרזת מרד בשלטון רומי, והוא יוצא למלחמה נגד ירושלים ומחריבה.

כאמור, אפשר להצביע על קשר עמוק בין תגובת החכמים בתמונה זו לבין התנהגותם בתמונה הראשונה. לכאורה מהווה תגובת החכמים מעין תיקון להתנהגותם האדישה בתחילת הסיפור. בעוד שבמהלך הסעודה שתקו החכמים כאן הם מגיבים באופן פעיל וערני במגמה למנוע את המשבר הצפוי בין ירושלים ורומי. ברם דומה שגם כאן חוטאים חכמים בחטאם הקדמון. גם כאן מגיבים בסופו של דבר בחוסר מעש, ונסחפים אחר חדלונו של מנהיגם זכריה בן אבקולס. תגובותיו והתנהגותו הזהירה והנוקדנית של זכריה בן אבקולס עצמו מסמלת את הדור כולו. חוסר המעש של המנהיגות בסיטואציה שזועקת להתערבות ולתיקון ממיטה בסופו של דבר חורבן על החברה כולה.

ברוח דברים אלו מסכם את המסר של הסיפור רבי יוחנן – מי שחי עשרות רבות של שנים לאחר החורבן: "ענוותנותו של זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את מקדשנו והגליתנו מארצנו".

<u>הצעות הרחבה לעמודים א' וב'</u>

בגיליון לתלמיד מופיעים מקורות נוספים שתכליתם לחדד את ההבנה של הסיפור התלמודי ולהעמיקה, וכן להרחיב את הנושא ולפתח אותו לכיוונים נוספים.

עמוד א'

1. המקום שבו אנו צודקים – יהודה עמיחי

ניתן לראות בשיר מעין תגובה למציאות הנפשית שבה שרויות שתי הדמויות הראשיות בתמונה הראשונה – בר קמצא ובעל הבית. לו במקום להגן על צדקת עמדתם, כבודם והאגו הפרטי של כל אחד, היו השניים מאמצים את גישתו של המשורר ,ייתכן וסופו של הסיפור היה נראה אחרת. השיר מזמן התייחסויות נוספות ומומלץ מאוד לחרוג מההקשר בו אנו מביאים את השיר ולחברו לעולם התלמידים.

2. קטע שיחה

זהו קטע סאטירי המעמיד באור אירוני את המציאות המשתקפת גם בסיפור לפיה המאבק על אידיאולוגיה וערכים גובה את מחיר החיים עצמם. כמו בשיחה שבקטע גם בסיפור העמידה על עקרונות והסירוב להתפשר מוביל בסופו לחורבן.

3. רמב"ם הלכות תשובה

בהלכה זו קריאה לאדם להתגבר על יצר הכבוד ורגשי הנקמה המבצרים אותו בעמדת מגננה, ומונעים ממנו את היכולת להתפייס ולהתרצות כפי שמעידה התנהגותו של בעל הבית בסיפור.

4. מפני מה חרב מקדש ראשון

אמרה זו מקפלת את כל ביקורת חז"ל על הנסיבות שהביאו לחורבנה של ירושלים.

לפי מקור זה, הסיבה לחורבן בית המקדש הראשון בשנת 586 לפנה"ס הייתה החטאים המוסריים הכבדים שחטאו היהודים, אותן עברות המוגדרות "יהרג ולא יעבור" (סנהדרין ע"ג ע"א) ובכל זאת עברו עליהם.

5. שווה ציטוט

במדור זה לקט ציטטות בנושאים שונים העולים מתוך הקטע הראשון של הסיפור. המאמרים עשויים לשפוך אור נוסף על נושאים כמו היחס הראוי לאחר, שורשיה הפסיכולוגיים והחברתיים של השנאה ועוד.

הרחבה לעמוד ב'

1. על המחאה

קטע זה המובא מתוך מסכת שבת ממחיש את עמדתם של חכמים כלפי חובתו של האדם למעורבות חברתית. לפי האמרה, המחאה אינה זכות השמורה לאדם, אלא חובה המוטלת עליו. לפי התלמוד, מי שאינו מוחה ומתערב כשהוא נדרש לכך, סופו שחטא הרבים ייזקף לחובתו, ומשמעות הדבר שותפות מלאה באחריותו לביצוע העבירה, על אף שלא הוא ביצעה מפני שלא התריע עליה.

2. מרטין נימלר- הצהרת ההכאה על חטא של שטוטגרט

במלחמת העולם הראשונה היה מפקד צוללות בצבא הגרמני וזכה לעיטור גבורה.

אחרי המלחמה למד תיאולוגיה ושימש כומר פרוטסטנטי תחילה קידם בברכה את עליית הנאצים לשלטון,וראה בעלייתם תחילה של תחייה לאומית. ב- 1934 התפכח כתוצאה מצעדים של היטלר כנגד הכנסיה. ב-1937 נאסר בעקבות פעילותו כמתנגד לשלטון הנאצי ונכלא במחנות ריכוז עד לשחרורו ב- 1945.

3. והעולם שתק – אפרים סידון

סופר, מחזאי, עיתונאי וסטיריקן בעל רגישות חברתית וכתיבה חדה ובהירה.

נולד בת"א ב-1946 וגדל ברמת-גן לאחר שחרורו מהצבא היה חבר קיבוץ ניר יצחק במשך חמש שנים . ב- 1972 עבר לירושלים למד באונברסיטה העברית היסטוריה ותיאטרון ושם גם החל בכתיבתו העתונאית , הספרותית, התיאטרונית והטלויזיונית.

4. המתקוטטים

אנקדוטה חסידית על מצב שבו דווקא אי ההתערבות הייתה המעשה נכון (או לא...)

5. מדוע חרבה ירושלים

בקטע זה המובא מתוך "מדרש איכא רבה" תולה רב עמרם את הסיבה לחורבן ירושלים באשמת מנהיגי הדור שילא הוכיחו זה את זה' . ניתן לראות באימרה זו השלמה לביקורת על שתיקתם של החכמים לנוכח השפלתו של האורח בסעודה בה נכחו.

6. מחקר

במדור זה מובאת זווית הראיה הפסיכולוגית על מקורותיה הנפשיים של השתיקה. הקטע מנסה להציע הסבר לתופעה החברתית לפיה קיימת אצל רבים הנטיה לחמוק מאחריות ומהתערבות פעילה.

7. שווה ציטוט

במדור זה לקט ציטטות בנושאים שונים העולים מתוך הקטע השני של הסיפור. המאמרים עשויים לשפוך אור נוסף על הסיבה לשתיקתם של החכמים, על התנהגותו של זכריה בן אבקולס ועוד.

<u>ביבליוגרפיה</u>

טרן ענת, סיפורי החורבן, הוצאת הקיבוץ המאוחד ת"א 1997.

יעל לוין כץ על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים
עיונים במסורות הספור, דרך אגדה ג' תש"ס